

Визначні постаті та дослідницькі центри в історії української теріології (про ідею видання)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Prominent persons and research centres in the history of Ukrainian theriology (about the idea of the issue). — In 2022, three significant events took place in the history of the Ukrainian theriology: the 30th anniversary of the Ukrainian Theriological Society (UTS), the 40th anniversary of the Ukrainian Branch of the All-Union Theriological Society, and 50 years from the establishment of the All-Union (Soviet) Theriological Society. Among the initiators of the first community of theriologists were Acad. Ivan Pidoplichko and Prof. Oleksander Korneiev. In recognition of these events, the UTS planned the preparation of an encyclopaedic guide on the history of theriology in Ukraine in the format of the theriological bulletin. The first is presented in the current 14th issue and is dedicated to 100 prominent researchers of the past who worked in Ukraine in the 20–21st centuries. The second part includes similar materials about modern researchers and colleagues of the past involved in theriology (museologists, taxidermist, animalists). The third is devoted to the history of scientific centres, laboratories, schools, as well as reviews of research by directions and regions. The total volume of all parts is more than 600 pages, and the issues are scheduled to be published until the end of 2022.

Вступне слово

Теріологія є однією з найбільш популярних зоологічних дисциплін, оскільки охоплює знання і практики сторіч і багатьох фахівців — від мисливствознавства й тваринництва до екології, морфології, генетики, біогеографії, фауністики, палеонтології, а в широкому розумінні — також і таких галузей, як біологія розвитку, анатомія, музеологія, охорона природи.

Звісно, ці дисципліни об'єднує не лише об'єкт як такий (ссавці), але й вивчення різноманіття екосистем та угруповань, невіддільними складовими яких є звірі. Власне, вивчення дикої фауни у її природному середовищі, як і у трансформованих середовищах, — один з ключових напрямків розвитку теріології, який формує регіональні особливості галузі, а тому й формування унікальних регіональних знань. На цій основі формується тісний зв'язок досліджень з регіональними особливостями фауни (гори, моря, степ, печери тощо), завдяки чому формуються різноманітні регіонально специфічні дослідницькі центри, спеціалізовані на певних матеріалах і задачах. Такою закономірно стала й українська теріологія (Загороднюк 2022).

Історія розвитку знань вимагає впорядкування відомостей про розвиток досліджень і наукових шкіл. Окрім того, це повернення до життя безцінних матеріалів, як опублікованих, так і архівних, переважно мало доступних, є важливим для аналізу особливостей формування знань та здобутків, що були отримані в процесі вивчення фауни, морфології, екології та інших аспектів біології ссавців. Понад те, історія досліджень — це й історія ідей, їх розвитку, а також закономірностей їх формування, становлення й поширення. Одноразово це також історія інституцій та всієї країни, оскільки діяльність фахівців була нерозривно пов'язаною зі соціальними процесами.

У деяких випадках, і далеко не поодиноких, знання історії розвитку науки — це ще й уроки того, що таке займатися наукою, музейною справою чи охороною тваринного світу, попри все — різні негаразди, конфлікти ідей та ризики негативних оцінок діяльності, ризики забуття й неприйняття, ризики втрати напрацьовань у печлі війни, стихійних лих, революцій і реорганізацій. Це життя і служіння ідеям попри репресії та зради, попри байдужість і цинізм чиновництва всіх мастей, особисті негаразди.

Дуже добре, коли такі «знання про знання» закріплено на папері, викладено, сформульовано, впорядковано, усвідомлено. Але надто багато йде не у вічність, а в забуття. Звісно, людська пам'ять має очищатися. Проте для розвитку знань потрібно пам'ятати учасників і напрямки наукового поступу, щоби не повторювати досягнуте, а спиратися на нього. І завжди є ті, кого не можна забувати, які були розвідниками й творцями майбутнього знання, а в низці випадків і жертвами репресій й утисків, якими не раз карали науковців. Тими, задля штучного забуття яких (і їхніх доробків) докладалися злочинні зусилля¹. Своєю натхненною працею вони створювали підвалини сучасних знань, проводили польові дослідження, збирали колекції, створювали заповідники, писали книги, продовжуючи жити в непростих умовах, а часом й у відвертих злиднях, не маючи нормального спорядження, їжі, медикаментів, тепла, транспорту, не кажучи вже про свободу у використанні рідної української мови для вжитку у звітах і публікаціях, маючи значні проблеми з доступом до наукової літератури, не знаючи, що таке наукові товариства чи засоби зв'язку. Але вони діяли, творили і створювали фундамент, на якому стоїть сучасна наука, зокрема й теріологія в Україні.

Ідея видання

Видання довідника про теріологів України започатковано Радою Українського теріологічного товариства НАН України за участі автора цього тексту. Це перший (!) випуск майбутньої теріологічної енциклопедії, яку, можливо, нам вдасться колись написати, включно з оглядом не тільки дослідників і

---

¹ Стосовно теріологів це варто сказати, наприклад, про Б. Волянського, П. Крижова, В. Великанова; у низці випадків уявлення про роль науковців у розвитку наукових досліджень і знань в Україні були штучно примінені, як-от щодо Б. Вальха або І. Сахна.

напрямків, але й видів ссавців фауни України та родин ссавців світової фауни, а також тлумачним словником теріологічних термінів. Утім поточна мета — створити довідник про вітчизняних дослідників, які зробили помітний внесок у розвиток не тільки вітчизняної теріології, теріологічних досліджень, теріологічних колекцій і теріологічних знань, але й спромоглися продовжити свою справу й за межами України.

Така першочерговість цих наших видань визначається тим, що величезний обсяг подібних знань не зафіксований на письмі, але вони допоки не зникли в пам'яті «останніх з могікан», з якими нам пощастило працювати й спілкуватися. Якимось дивним чином такі знання-пам'ять залишилися й в нас самих, надто в тих, хто ще пам'ятає семінари «мамалогічного» товариства 1970–1990-х років, пам'ятають обличчя й мову тих, хто творив ті первинні знання, тих, на прикладі яких і ми формувалися як фахівці.

На щастя, обсяг накопичених матеріалів є надвисоким, і якщо його не оформити в осмислений довідник, він може зникнути. Упорядник довго йшов до ідеї цього видання, проте упорядкувати якісно все в режимі монографічного дослідження було нереально. Потрібна була участь багатьох. Довідково: в електронній версії розділу HDD «Теріологи України XX ст.» автор накопив 5827 файлів, розміщених у 480 папках обсягом 6'180'756'145 байт. Це без врахування теки «зоологи–література» та папок серії «дотичні», «18–19 ст.» тощо, а також не рахуючи папки для цього видання¹. Такий обсяг опрацьовувати одній людині важко, тому як упорядник ім'ярек активно залучав колег і ділився з ними чернетками, думками, намірами, і, зрештою, проєктами нарисів. Важливим попереднім доробком стали кілька десятків нарисів, розміщених на сайті товариства в розділі «Наша пам'ять» та у Вікіпедії. Ще близько 15–20 статей як цілком завершені розвідки надруковано у форматі наукових статей, які тут узято за основу відповідних нарисів.

Однак усі ці турботи — ніщо порівняно з тими іменами, які важливо залишити в історії досліджень, а в низці випадків і повернути їх в цю історію. І для цього несподівано прийшов час. Це щодо імен, незаслужено забутих або й навмисно викреслених злочинним радянським режимом, як це трапилося, зокрема, з Петром Крижовим, Борисом Вальхом, Богданом Волянським, Всеволодом Великановим. Або й імен, які невинувато вважаються недотичними до України, хоча такі дослідники проходили становлення або й працювали певний час в Україні, як от Максиміліан Новицький, Борис Виноградов, Анатолій Аргиропуло, Леонід Портенко та ін. Завдяки віднайденим іменам ми змогли розшукати й інших, які згадані у наших нарисах, але про яких із суто технічних причин іще не написано окремі статті. Та головне, що відродження почалося і набуває сили.

---

¹ На момент фіналізації першого випуску історичної тріади маємо 2333 файли у 228 папках для випуску 1 (рівно 100 нарисів), 1062 файлів у 134 папках для випуску 2 (приблизно 80 нарисів) і 553 файли у 41 папці для випуску 3 (приблизно 30 нарисів).

Звісно, уся ця непроста робота визначалася активністю авторів, і, напевно, не все вдалося охопити увагою, враховуючи поступовий занепад наукової діяльності в Україні, неперервне скорочення числа фахівців та центрів, а також низьку активність товариства через карантини і війну. Тому головною задачею стало узагальнення того, що накопичено, поки пам'ять кожного і пам'ять суспільна ще зберігають таку інформацію, і саме для цього ми доклали значних зусиль і стимулювали багатьох колег.

Мета цього видання — впорядкувати стислі, енциклопедичного стилю, довідки про теріологів (окремо про дослідників минулого і сучасності) та підготувати огляд досліджень за регіонами й осередками.

Відома багатьом книга Б. Мазуровича «Розвиток зоології на Україні» (Мазурович 1972) зараз сприймається як збірка цінних фактів, яка катастрофічно застаріла і є дуже неповною¹. Звісно, там є багато корисної й безцінної інформації. Однак явне уникнення в ній частини імен знаних у світі чи ключових у розвитку тих чи інших напрямів регіонального і галузевого знання зоологів завжди насторожувало. Наприклад, уникнення імен таких знаних дослідників, як Бібікова, Великанів, Волянський, Крижов, Модін, Салганський і багатьох інших. Ця ідея суттєво розрослася завдяки новим пошукам у процесі підготовки видання і врешті на цей час маємо 172 (!) нариси (плюс з 10 проєктів), які вимушено (630 стор.) поділено на два випуски — теріологи минулого (померлі колеги) та теріологи сучасні (проте тільки з віковим цензом «60+», оскільки писати про всіх колег було нереально).

Окремим блоком другої частини будуть нариси про колег, що не є суто теріологами, але дотичні до цієї галузі та (або) мають значний вплив на неї (музеологи, колектори, таксидермісти, аніمالісти тощо). Нариси про предтечі (зоологи 17–19 ст.) буде вміщено у третій частині, у нарисах про центри, школи й регіони, де серед іншого будуть також подаватися довідки про персон, що впливали на розвиток досліджень, проте інформації про яких чи внесків яких недостатньо для окремих нарисів.

Методичні зауваги

Джерела. Джерел у формі готових нарисів було дуже мало. Наявні видання з історії різних установ і галузей містили вкрай мало відомостей про теріологів і загалом про «непосадових» дослідників. До певної міри прикладами були окремі сторінки «Енциклопедії сучасної України» та довідник «Орнітологи України» (Атемасова & Кривицький 1999) — два видання, які стали проривом в історіографії, приділяючи місце й увагу дослідникам з внесками більше, ніж з посадами; проте стосовно теріології ці видання давали

---

¹ Так, там ми знаходимо безцінні дані, але зібрані й описані під пильним оком Головліту, із викресленням всього «небезпечного», репресованого та хоч чимось неузгодженого з тогочасною політикою більшовиків, із навмисним зверненням уваги лише до членів компартії й комсомолу, та надто до керівних посадових осіб.

матеріал для лише 2–3 десятків нарисів. Численні панегірики академікам і докторам, що в окремі періоди ставали чи не обов'язковими елементами багатьох академічних видань, ситуацію ніяк не покращували, а історію в них нерідко переписували на користь обраних. Власне, тому все збиралося по крихтах, а пошуку сприяли декілька складових:

1) архіви Інституту зоології та ННПМ НАНУ, доступ для яких забезпечувала приязність учених секретарів цих установ: В. Іванової та Е. Король; важливі дані отримано з архівів кафедр, музеїв та університетів, у т. ч. Чернівецького, Львівського, Харківського, Київського, Одеського та ін. (за сприяння таких колег, як Т. Атемасова, І. Скільський, М. Біляшівський, І. Шидловський, А. Крон, Ю. Олійник та ін.);

2) бібліотечні пошуки, надто завдяки бібліотекарям зазначених установ: Л. Ластиковій, В. Константіновій та Т. Макаровій, а також численним колегам, які створюють власні електронні бібліотеки (М. Гаврилук, Л. Годлевська, В. Пархоменко, Г. Сироткіна, І. Скільський та ін.);

3) аналіз колекцій і етикеткових даних, що дало численні нові факти, зокрема й у випадках, коли історію переписували, а імена людей знищували; такому пошуку сприяли наші колеги з зоологічних і природничих музеїв, серед них Ю. Ілляхін, Ж. Розора, Є. Улюра, І. Шидловський та ін.;

4) старші колеги, чії спогади й особисті архіви (включно з фотоархівами) сприяли відновленню окремих важливих сторінок історії як теріології, так і теріологів, надто з активу теріологічного товариства 1970-х років: А. Волох, О. Головач, А. Дулицький, І. Смельянов, І. Легейда, В. Лобков, Л. Рековець, І. Рогатко, Н. Філіпчук, П. Чегорка, Л. Шевченко та ін.;

5) розвідки колег, як опубліковані, так і не опубліковані, які були важливою основою для нарисів у нашому виданні, надто Т. Атемасової, І. Євстаф'єва, Ю. Олійника, Г. Сироткіної, С. Харчука, І. Шидловського, а також раніше опубліковані матеріали в циклах публікацій у окремих виданнях, надто у «Віснику зоології» в період керування ним І. Підоплічки.

Неочікуваним і радісним для нас було те, що у процесі написання нарисів, у наших бібліотеках і на забутих полицях наших шаф «раптом» знаходився унікальний матеріал, який підштовхував до створення нових розгорнутих, багатосторінкових розвідок і розслідувань біографій, і які уже побачили світ в інших вітчизняних академічних виданнях.

Автори. З авторами було непросто — як з їх пошуком, так і авторськими стилями й авторськими розмахами. Науковці — творчі люди, часом нестримні у своїх розвідках, і прийшлося докласти чимало зусиль як до залучення, так і стримування. Врешті авторська плеяда — це окрема радість, «червона книга» з науковців, які одночасно творять науку і бережуть пам'ять про тих, чийми стежками всі ми йдемо і на чийх плечах стоїмо.

Украї важливою була й участь «таємних» співавторів статей — редакторів суміжних видань, бібліотекарів, архіваріусів, старших колег-пенсіонерів, скептиків і натхненників, які своєю участю і своїми коментарями, уточненнями й зауваженнями, а в низці випадків і розлогими інтерв'ю у продовження не менш розлогих «допитів» допомогли відтворити невідомі для архівів і майже втрачені для сучасників сторінки з історії, знайти унікальні світліни, повідомити окремі факти й обставини, важливі для підготовки текстів.

Звісно, не обійшлося без прикрих відмов та ігнорування пропозицій, при тому від колег, які мали би бути авторами відповідних нарисів і які мали би відтворити певні історичні довідки, проте у них були власні плани.

Усі залучені до колективу автори готували нариси за єдиними шаблонами, надто стосовно персоналій, меншою мірою щодо регіонів і центрів. На відміну від попередніх аналогічних доробків, представлені тут нариси підготовлені зі суворими вимогами до структури й наповнення, не без участі редакторів у підготовці кожного тексту, а часом і невідворотних і запеклих суперечок з авторами й колегами (надто щодо обсягу рукописів), що врешті дозволило оформити всі матеріали в одному стилі.

Скорочення. У багатьох статтях через потреби стислого викладу вжито скорочення, які не завжди пояснено у тексті, тому їх наведено тут:

ВУАН — Всеукраїнська академія наук — організація, що виникла в результаті об'єднання Української академії наук у Києві, Українського наукового товариства та низки регіональних центрів, що діяли переважно на базі університетів; ВУАН діяла з 01.06.1921 до 02.1936; на її основі сформовано АН УРСР;

ВУСМР — Всеукраїнська спілка мисливців та рибалок — попередник УТМР 1920–1930-х років (див. також УТМР);

ІНО — Інститут народної освіти (основний тип навчальних закладів у 1920–1930 рр., створених на основі розформованих університетів (напр. КІНО — Київський інститут народної освіти, на базі Університету Св. Володимира, нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

м.н.с., с.н.с. (ст.н.сп.) — посади молодшого і старшого наукового співробітника; в окремих випадках («с.н.с.» — вчене звання старшого наукового співробітника, що діяло протягом 1992–2014 рр., замінене надалі на «старший дослідник».

ННПМ — Національний науково-природничий музей НАН України (у 1967–1997 як ЦНПМ — Центральний НПМ), установа, при якій діє УТТ.

СВУ — Спілка визволення України.

с.с. — старий стиль, для позначення дат народження колег, що народилися до 16.02.1918, коли діяв юліанський календар (початок доби був опівдні й календар був зміщений на 12–13 днів уперед: 16.02.1918 стало 01.03.1918).

УТМР — Українське товариство мисливців та рибалок (первинно як ВУСМР — Всеукраїнська спілка мисливців та рибалок).

УТТ — Українське теріологічне товариство НАН України (УВ ВТТ — Українське відділення Всесоюзного теріологічного товариства АН СРСР).

Редакторські зусилля

Як і в усіх наших виданнях, у цьому теж є усталені підходи до роботи: 1) активний пошук авторів і консультантів, 2) планування змісту видання і його наповнення, 3) редакторська робота з авторами й рукописами. У нас склався стандарт не публікувати статті у первинному авторському варіанті, проте й не вносити зміни без узгоджень з авторами, зокрема й щодо корекцій, доповнень чи скорочень. Власне, наші редактори по суті є «прихованими» співавторами всіх матеріалів, що ми вважаємо нормальним, оскільки це дозволяє «підтягти» до належного рівня тексти авторів з малим досвідом і трохи «врамкувати» досвідчених і нестримних колег, оскільки ідея цього видання передбачає єдиний рівень вимог до всіх частин. Звісно, є автори, у яких ми самі навчалися, за що ми їм безмежно вдячні.

Окремо треба сказати про мову й географію видання. Бюлетень розрахований для української аудиторії. Понад те, події, що розпочалися 2014 року агресією Російської Федерації проти України, включно з інформаційною війною і «новим» переписуванням історії, вимагали значної роботи з добором тем нарисів, зокрема й за географією. Проекти деяких нарисів вдалося здобути в російськомовній версії, і ми знайшли сили для їх перекладу й редагування також¹. По-друге, усі статті мають англомовні резюме, і в значній частині випадків це також стало турботою редакторів. Окрім загального редагування (І. Загороднюк) кожний рукопис пройшов редагування українськомовного редактора (С. Харчук) та англомовного редактора (З. Баркасі).

Подяки

Важливо відзначити колег, які повною мірою долучилися до розробки ідеї й пошуку інформації для цього видання, а також підготовки нарисів і (або) пошуку колег, що можуть підготувати такі нариси.

Величезна подяка ядру творчого колективу з підготовки першої серії нарисів і розвитку ідеї, серед яких — Тетяна Атемасова, Леонід Рековець, Ігор Євстаф'єв, Арпад Крон, Оксана Марковська, Володимир Лобков, Юрій Олійник, Анна Сіроткіна, Павло Хоєцький та Ігор Шидловський, які забезпечили підготовку багатьох нарисів щодо дослідників Криму, Закарпаття, Харківщини, Одещини й Львівщини.

Також подяка бібліотекаркам ІЗАН Вікторії Константіновій та Людмилі Ластиковій за допомогу у бібліографічному пошуку, вченим секретарям та архіваріусам ІЗАН і ННПМ Вікторії Івановій, Валентині Рязанцевій та Елеонорі Король за усебічне сприяння в пошуку архівних матеріалів про колишніх співробітників-теріологів. Дякую активу товариства 1980–2000-х років і

---

¹ Зокрема, С. Харчук люб'язно переклав українською нариси про А. Алексєєва, О. Браунера, Ю. Волянського, Ф. Вшивкова, І. Гурьєвого; З. Баркасі переклав або переписав третину резюме; звісно, чимало роботи було й автору цієї передмови як упоряднику видання.

всім старшим колегам, які своїми спогадами й фотоальбомами сприяли уточненню та відновленню важливих фактів з історії досліджень, надто Вілені Прокопівні Боярчук, Олегу Федоровичу Головачу, Альфреду Ізраїловичу Дулицькому, Ігорю Георгійовичу Смелянову, Наталії Федорівні Жуковій, Людмилі Миколаївні Прокопчук, Юрію Олексійовичу Семенову, Людмилі Сергіївні Шевченко, Неонілі Степанівні Філіпчук.

Величезну роль у доведенні видання до друкованої версії відіграли як редактори Золтан Баркасі (редагування англomовних текстів) і Сергій Харчук (редагування українських текстів і переклад частини рукописів, що були підготовлені іншими мовами), так і видавці. Наша щира подяка Віталію Музиці («Простір-М») за незмінне сприяння нашим виданням і якісну та оперативну поліграфію, що є важливою складовою нашого успіху і підготовці всієї серії видань Українського теріологічного товариства останніх років.

Література

- Атемасова, Т. А., И. А. Кривицкий. (сост.). 1999. *Орнитологи Украины. Библиографический справочник. Выпуск. 1.* Харьков, 1–286.
- Загороднюк, І. 2022. 50 років Українського теріологічного товариства: ключові віхи. *Theriologia Ukrainica*, **23**: 136–156. doi: <http://doi.org/10.15407/TU2313>
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського університету, Київ, 1–229.

ЗАГОРОДНЮК, І. Визначні постаті та дослідницькі центри в історії української теріології (про ідею видання). — У 2022 році відбулося три визначні події в історії української теріології: 30-річчя Українського Теріологічного Товариства (УТТ), 40-річчя Українського відділення Всесоюзного Теріологічного Товариства, 50 років від започаткування Всесоюзного теріологічного товариства. Серед ініціаторів найдавнішого об'єднання були акад. Іван Підоплічко та проф. Олександр Корнеєв. На відзнаку цих подій УТТ запланувало підготовку енциклопедичного довідника з історії теріології в Україні у форматі Теріологічного бюлетеня. Перший з них, представлений у поточному 14 випуску, присвячений 100 визначним дослідникам минулого, що працювали в Україні в межах 20–21 ст. і пішли з життя. Друга частина включає аналогічні матеріали про сучасних дослідників і колег минулого, причетних до теріології (музеологи, таксидермісти, анімалісти), а третя — історичні розвідки щодо наукових центрів, лабораторій, шкіл, а також огляди досліджень за напрямками та регіонами. Загальний обсяг всіх частин понад 600 сторінок, і випуски заплановано видати до кінця 2022 року.